

Макаров Р.В.**УДК 94(567)“191/192”:327.58+323.1****КУРДСЬКИЙ ТА АССИРІЙСЬКИЙ ФАКТОРИ У МОСУЛЬСЬКОМУ ДИПЛОМАТИЧНОМУ КОНФЛІКТІ (1918-1926 РР.)**

Не дивлячись на закінчення «Холодної війни» між таборами капіталістичних та соціалістичних держав, що очолювалися США та СРСР, яка декілька десятиліть визначала сутність внутрішніх конфліктів у багатьох країнах Азії, Африки та Латинської Америки, світ нажалі не став безпечнішим.

Новим викликом міжнародному миру та безпеці людства наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. стали багаточисленні міжетнічні та міжконфесійні конфлікти, що спалахнули у різних країнах з неоднорідним складом населення.

Так, наприклад міжетнічні протиріччя у маленькій африканській країні Руанда, що у 1994 р. призвели до геноциду представників етнічної меншості – тутсі, в решті решт, стали і причиною політичної дестабілізації в сусідньому Заїрі (з 1997 Демократична Республіка Конго), що призвела до Другої конголезької війни 1998 – 2002 рр., в яку на пряму та опосередковано було втягнуто 9 африканських держав.

Негативно відображується на існуючому світоустрою і нескінченний Арабо-Ізраїльський конфлікт, що триває з 1948 р. та періодично переходить з фази суто політичного протистояння у фазу збройного конфлікту та навпаки.

Такими саме джерелами небезпеки для миру і стабільності в окремих регіонах, і світі в цілому, стали кровопролитні та затяжні конфлікти в Боснії і Герцеговині, Шрі-Ланці, Судані, Лівані, Афганістані та інших країнах, головними причинами яких були міжетнічні та міжконфесійні протиріччя з давнім історичним корінням.

Серед безлічі причин сучасної кризи в Іраку, одними з найголовніших так само є глибокі протиріччя між представниками різних релігійних спільнот та етносів, що проживають в країні. Ці протиріччя так само мають давню історію, тому їх загострення періодично відбувалося протягом декількох століть, та завжди свого роду детонатором для вибуху взаємної нетерпимості і насилля слугували інтриги і провокаційні дії тих, хто прагнув мати вплив та владу в цій країні. Адже відмінність у способі життя та увяленні про те, що є справжніми цінностями, завжди породжує певну взаємовідчуженість між представниками різних етнічних та релігійних спільнот, що проживають на одній території. Проте, сама релігійна та культурна відмінність не здатна трансформуватися в глибоке взаємне неприйняття, яке в решті решт стає початком жорстокого та кривавого протистояння, поки чиїсь політичні амбіції та прагнення до оволодіння матеріальними благами не стане катализатором для подібної негативної реакції.

Однією з найгостріших проблем, що утворюють ланцюг сучасної іракської кризи, залишається питання про статус провінцій Найнава (Мосул) та Ат-Тамім (Кіркук) та пов'язаний з ним антагонізм між курдським та арабо-туркменським населенням цих регіонів. В свою чергу, цей конфлікт є частиною великої проблеми самовизначення курдського народу, що існує вже протягом декількох століть та негативно відображується як на політичній та соціально-економічній ситуації в країні так і на долі народів, що проживають поруч із курдами, таких як араби, туркмени (туркомани) та ассирійці.

Курдистан був розділений між Персією (Іраном) та Османською імперією починаючи з 1514 р., коли в наслідок Чалдиранської битви, в якій османське військо на чолі із султаном Селімом I здобуло перемогу над військом Сефевідської Персії, його західні землі відійшли до Великої Порти. В решті решт під владою Османської імперії опинилася більша частина Курдистану, у складі якої вона залишалася до кінця Першої світової війни.

Проте коли Османська імперія була фактично зруйнована в наслідок протиборства великих держав, Курдистан знов став об'єктом воєнної та політико-економічної експансії. Його родовища нафти та стратегічно важливе розташування викликали великий інтерес до них з боку Британської імперії, війська якої окупували південні райони Курдистану у 1918 р., але турецькі патріоти на чолі із Мустафою Кемалем, що почали перебирати владу в країні, поставили за мету врятувати турецьку державність та відновити суверенітет Туреччини над усіма територіями, які вони вважали споконвічно турецькими, в тому числі і над територіями Курдистану. Наслідком боротьби за курдські території, що виникла між ними та Великобританією, стає дипломатичний конфлікт навколо вілайету Мосул, який здебільшого і увяляв собою територію Південного Курдистану.

Дипломатичний конфлікт тривав з 1918 по 1926 рр., окрім головних його учасників – Великобританії та Туреччини у нього була втягнута і нова держава – Королівство Ірак, що була створена за безпосередньої участі Великобританії на території Месопотамії та перебувала під мандатним управлінням Лондону до 1932 р. Саме до складу Іраку, на думку Лондона, і повинна була увійти територія Мосульського вілайету. Але Турецька республіка, що прийшла на зміну зруйнованій Османській імперії, не визнала умов Северського мирного договору, що закріплював Мосульський вілайет за британським мандатом Месопотамія (Ірак) та почала вимагати передачі його території під свою юрисдикцію. Це призвело до того, що Мосульське питання стало предметом запеклих дебатів між Великобританією та Туреччиною на Лозанській конференції (1922 – 1923 рр.), потім на протязі декількох років Мосульське питання розглядалося на сесіях Ради Ліги Націй, а пізніше воно було винесено і на розгляд Постійної палати міжнародного правосуддя в місті Гаага [1. с. 750. 2. с. 149].

Одним з головних факторів, до якого постійно апелювали сторони конфлікту, був етнічний та релігійний склад населення провінції і право її етнорелігійних спільнот на самовизначення та вільний, поступовий розвиток.

Турецька сторона наполягала на тому, що абсолютна більшість населення провінції має тюркське походження та сповідує іслам, у зв'язку із чим прагне до об'єднання з Турецькою республікою і самовизначення в рамках цієї держави. Проте британська сторона в свою чергу не тільки заперечувала твердження опонентів, але і активно намагалася заручитися підтримкою ассирійсько-християнського, арабського та єврейського населення регіону [2. с. 156. 3. с. 181 – 182]. Оскільки ж більшість населення Мосульського вілайету складали курди, які етнолінгвістично не були пов'язані з іншим населенням краю та прагнули до національного суверенітету і створення незалежної курдської держави [3. с. 182], суперечки навколо приналежності вілайету стали причиною загострення в міжетнічних та міжконфесійних відносинах в регіоні.

В решті решт дипломатичний конфлікт був улагоджений в наслідок підписання британо-іраксько-турецької угоди в Анкарі 5 червня 1926 р., згідно якої Туреччина відмовилася від домагань на Мосульський вілайет, визнавши турецько-іракський кордон, встановлений Лігою Націй (т. з. «Брюссельську лінію»). В обмін на свою відмову від територіальних претензій, Туреччина повинна була отримувати 10 % доходів Іраку від мосульської нафти протягом 20 років [4. с. 750. 2. с. 149]. Проте міжетнічні та міжрелігійні протиріччя, що загострилися в наслідок Мосульського конфлікту, не тільки не були улагоджені його припиненням, але і отримали своє продовження в трагічних подіях наступних років, в тому числі відгукнулися історичним відлунням в сучасній кризі навколо провінцій Найнава та Ат-Тамім, про яку мова йшла вище.

Історія навчас нас правильно оцінювати події даного часу, спираючись на приклади минулого за для того, аби передбачати майбутнє. Це означає, що питання про роль етнорелігійного фактора в крупному дипломатичному конфлікті минулого є актуальним і в наш час, коли проблема конфліктів на етнорелігійному ґрунті є надзвичайно гострою та може використовуватися у власних цілях різноманітними політичними силами, що діють на світовій арені. Саме тому метою даної роботи є розгляд використання курдського та ассирійського національно-визвольного руху Великобританією та Туреччиною у політико-дипломатичній боротьбі за багату родовищами нафти провінцію Мосул.

В роботі були поставлені наступні завдання:

1. Огляд подій пов'язаних з виникненням, розвитком та завершенням дипломатичного конфлікту навколо провінції Мосул.
2. Розгляд діяльності курдського національно-визвольного руху в провінції Мосул та наслідків впливу на нього британської та турецької політики в регіоні.
3. Розгляд діяльності ассирійського національно-визвольного руху в регіоні та того, як він використовувався Великобританією у боротьбі за провінцію Мосул.
4. Підведення підсумків та формулювання висновку про роль курдського та ассирійського фактора в політико-дипломатичному протистоянні Великобританії та Туреччини у боротьбі за провінцію Мосул.

Українськими дослідниками, як за часів СРСР, так і за часів незалежності України, проблема Мосульського конфлікту та ролі в ньому курдського та ассирійського фактора не вивчалася. Проте даній проблемі приділяли увагу інші радянські дослідники, а після 1991 р. і деякі російські. Але окремих робіт, присвячених даній темі, не існує, адже це питання завжди розглядалося як частина загальної проблеми британської мандатної політики в Іраку чи проблеми курдського та ассирійського національних рухів в ХХ ст.

Серед робіт радянських істориків, присвячених британській мандатній політиці в Іраку, де піднімалося питання про Мосульський дипломатичний конфлікт та роль у ньому курдського та ассирійського факторів, в першу чергу слід відмітити працю А. Ментешашвілі «Ірак в роки англійського мандату», видану у 1969 р. Автор розглядає Мосульське питання окремо від питання про курдський та ассирійський національно-визвольний рухи, проте чітко вказує на тісний взаємозв'язок між невдалими спробами британської окупаційної, а пізніше і мандатної адміністрації створити курдські псевдоавтономні утворення та політикою спрямованою на те, щоб залишити ассирійських біженців в Месопотамії зі стремлінням зміцнити британський вплив в Південному Курдистані та тим самим схилити думку населення регіону на користь включення Мосульського вілайету до складу Королівства Ірак.

Згоден з ним і відомий радянський та російський дослідник курдського питання М. Лазарев, якому належать роботи «Імперіалізм та курдське питання (1917 – 1923)» (1989) та «Курдистан і курдське питання (1923 – 1945)» (2005). Цю точку зору також поділяє радянський та вірменський історик езидського походження Ш. Мгої, якому належить ряд робіт з історії курдів в тому числі і «Курдське національне питання в Іраку в новітній час», що була видана у 1991 р.

Серед авторів, що досліджували ассирійське питання в Іраку в період британського мандатного управління, слід відмітити радянського дослідника ассирійського походження К. Матвеева, якому належить робота «Ассирійці та ассирійська проблема в новий та новітній час», що була видана у 1979 р. В своїй монографії К. Матвеев робить глибокий та детальний аналіз ролі британського мандатного керівництва у розв'язанні геноциду ассирійців в Іраку у 1933 р. та наводить докази того, що його причиною було свідоме протиставлення мандатним керівництвом ассирійської спільноти курдській та арабській більшості країни під час політико-дипломатичної боротьби за Мосул та придушення повстань в регіоні.

В єдиному комплексі Мосульське питання та проблему курдського і асирійського національно-визвольних рухів в своїй монографії «Етноконфесійні спільноти Іраку в роки британського мандату» (2007), розглядає сучасна російська дослідниця О. Тихонова. Так само, як і її попередники, дослідниця вказує на існування тісного взаємозв'язку між британською етноконфесійною політикою в регіоні та боротьбою за Мосул.

Починаючи з другої половини XIX ст., район міжріччя Тигру та Євфрату, який в Європі традиційно звали Месопотамією, набуває для провідних європейських держав особливе значення. Найбільший інтерес до нього проявляла Великобританія, що було пов'язано з цілим рядом причин, серед яких головними були наступні:

1. В кінці XIX – на початку XX ст. Великобританія була головним імпортером товарів промислового виробництва для даного регіону. При цьому британські торговельні компанії постачали на ринки Месопотамії не тільки товари, що вироблялися в межах імперії, але і ті, що вироблялися на території інших держав та користувалися попитом в регіоні [4. с. 80].

2. Великобританія утримувала і лідерство в експорті Месопотамії, так особливим попитом в межах імперії користувалися фінки, експортом яких з Міжріччя займалися виключно британські торговельні компанії, також на експорт йшли різноманітні продукти тваринництва та рослинництва [4. с. 80. 2. с. 54].

3. Месопотамія мала вихід до Перської затоки, яка вела до Індійського океану, в силу чого Межиріччя являло собою головне коло найкоротшого шляху з Європи до Південно-Східної Азії. Зближення головного суперника Великобританії того часу на міжнародній арені – Німеччини з Османською імперією, дозволило їй отримати лідерство в суперництві за вплив в регіоні Міжріччя, що особливо проявлялося в реалізації плану по будівництву Багдадської залізниці. Це викликало серйозне занепокоєння у Лондоні, адже створювало загрозу життєвим інтересам Великобританії у Південно-Східній Азії [4. с. 79 – 80. 5. с. 500 – 502].

4. В кінці XIX ст. на півночі Месопотамії (у Південному Курдистані), поблизу міста Мосул, були виявлені великі родовища нафти. На початку XX ст. за розробку цих родовищ почала розгоратися боротьба, в якій одним з головних учасників виступила створена у 1909 р. Англо-Перська нафтова компанія, що користувалася підтримкою британського Адміралтейства та уряду. В решті решт, в 1912 р. була створена Турецька нафтова компанія, 47,5 % акцій якої вдалося отримати Англо-Перській нафтовій компанії, а 22,5 % фактично отримала британо-нідерландська Royal Dutch Shell. У свою чергу Турецька нафтова компанія отримала від османського уряду концесію на розробку мосульських нафтових родовищ, проте Перша світова війна завадила їй приступити до робіт [4. с. 81 – 82. 6. с. 117, 119, 123 – 124. 7. с. 11 – 13].

Вказані вище причини, пояснюють також і те, чому із самого початку Першої світової війни Месопотамія стала театром запеклих бойових дій між британськими та османськими військами. Британське командування почало готуватися до битви за Месопотамію ще за півмісяця до офіційного вступу Великобританії у війну, перекинувши на острови Бахрейну Індійський експедиційний корпус «D» під командуванням Артура Баррета. Протягом листопада 1914 р. йому вдалося захопити портові міста Басру та Фао, але подальше просування британських військ на північ, у глиб країни, було довгим та проблематичним, таким, що супроводжувалося значними втратами. Це було зумовлено консолідацією ісламської умми Месопотамії заради джихаду проти «невірних».

Лише коли військам союзників вдалося домогтися спільної переваги на інших фронтах, а в Месопотамії була зосереджена 160-тисячна армія, був взятий Багдад та досягнута перемога в Месопотамській кампанії. Проте на момент укладення Мудроського перемир'я 30 жовтня 1918 р., яке припинило бойові дії між військами союзників та Османської імперії, британські війська змогли просунути лише до лінії Тікріт-Рамаді-Ханакін [4. с. 83. 8. с. 66 – 67]. Самий північний з трьох вілайетів, що склали територію Месопотамії – Мосул, в цілому не був окупований.

Однією з умов Мудроського перемир'я було право союзних військ на окупацію будь-яких стратегічно важливих пунктів за межами демаркаційної лінії, що була встановлена перемир'ям, у випадку якщо б: «Було створено таке становище, яке б загрожувало безпеці союзників» [9. с. 4]. Посилаючись саме на це положення перемир'я, британські війська окупували територію Мосульського вілайету на початку жовтня 1918 р. [10. с. 117]. При цьому османські війська були заздалегідь виведені з провінції, адже стамбульський уряд побоювався відновлення бойових дій [4. с. 84. 11. с. 9]. Що у свою чергу вказує на відсутність будь-якої реальної загрози британським військам в регіоні, а виходячи з цього, на порушення Великобританією умов перемир'я.

На відміну від Басрського та Багдадського вілайетів, Мосульський був населений переважно курдами, а не арабами.

Курди – самотній етнос з власною культурою та мовою, що належить до іранської групи [12. с. 28]. Походження курдів досі залишається спірним питанням, проте, більшість дослідників вважають, що цей народ має стародавнє походження, на що вказує і ряд стародавніх письмових джерел. Саме слово «курд» почало вживатися з початку арабо-мусульманської експансії у Сасанідську державу в VII ст. Так араби звали племена, що населяли гірські райони Загросу [3. с. 42 – 43].

Колись всі курди поділялися на аширети (племена) та вели кочовий спосіб життя. Але з часів навали монголів та турок-сельджуків частина родів була розсіяна, з'явилися курди, що перешли до осілого способу життя та втратили зв'язок з племенами [12. с. 28]. Тим не менш, більшість курдів зберігала родоплемінну структуру та військово-племінну організацію. Це ж у сукупності із важкими умовами життя кожного племені визначило і наявність у курдських племенах жорсткої авторитарної влади голови племені – шейха [3. с. 45].

Більшість курдів Месопотамії проживала компактними громадами у сільській місцевості, вони тяжіли до кроскузенних шлюбів, спілкувалися курдською мовою та носили національний одяг [3. с. 44, 45]. Проте релігійний склад курдського населення був неоднорідний.

Більшість курдів були мусульманами-сунітами [3. с. 68 – 69. 12. с. 31. 13. с. 9]. Але слід зауважити, що серед курдів було дуже багато adeptів суфізму, який деякі дослідники вважають відгалуженням сунізму [3. с. 68 – 69], а деякі окремим напрямом ісламу. Так, наприклад, один з найбільш відомих спеціалістів у галузі академічного ісламознавства на пострадянському просторі – С. Прозоров, відокремлює суфізм від сунізму, вказуючи на те, що суфізм відрізняється від інших напрямів ісламу власною уявою про сутність (аз-зат) та атрибути (ас-сіфат) Аллаха [14. с. 8, 13]. При цьому взаємовідносини цього містичного вчення з ортодоксальним сунізмом (у першу чергу ханафітського та шафіїтського толку) завжди носили антагоністичний характер, адже популярні суфійські містики виступали з різкою критикою можновладців за захоплення мирськими благами та вважали, що в Корані можна знайти приховані смисли шляхом його абстрагованого тлумачення, а не буквального розуміння.

Суфії Курдистану були об'єднані в тарікати (суфійські ордени), члени яких звалися дервішами. Громади, що належали до того чи іншого тарікату, були розкидані по всьому регіону та об'єднувалися навколо своїх шейхів, що у свою чергу підпорядковувалися голові тарікату [3. с. 68 – 69]. Поєднання світської та духовної влади надіяло шейхів особливим авторитетом.

Значно менше серед курдів було мусульман-шиїтів, при цьому серед них були як послідовники найбільшого в шиїзмі напрямку імамів, так і послідовники ісмаїлізму, карматства та секти Ахл-і-хакк [3. с. 70, 71, 73].

Також частина курдів сповідувала специфічну релігію – езидизм. Це релігійне вчення увібрало в себе елементи християнства, ісламу, зороастризму та різноманітних вірувань курдів. Самі ж езиди вважали свою віру стародавньою, доводячи, що її чистота зберігається, передаючись з покоління в покоління за допомогою переселення душ. Релігійний центр езидизму – містечко Лалеш, що знаходиться у 60 км на північний захід від міста Мосул. Тут знаходилися головний храм та могила езидського пророка Аді, проживав Пір – духовний голова езидів [3. с. 83. 13. с. 9].

Що стосується кількості курдів, то враховуючи той факт, що в Османській імперії демографічні дослідження проводилися не об'єктивно, встановити більш-менш точну кількість курдів, що проживали на території вілайету на той час, не уявляється можливим. Проте аналіз даних з різноманітних джерел дозволяє припустити, що з приблизно 2, 700 мил. осіб, які проживали в Месопотамії, курдів нараховувалося приблизно 18 % [4. с. 75]. Практично всі вони проживали в Мосульському вілайеті.

Нескінченні турецько-перські війни, що проходили як правило на території Курдистану за постійної участі вільовничих курдських племен, призводили до масової загибелі людей, розрухи та спустошення. Що у свою чергу створювало в курдському регіоні постійну атмосферу кривавих міжусобиць, смут та нестабільності, які серйозно заважали консолідації курдів, перешкождали їх соціально-економічному, політичному та культурному розвитку [15. с. 169 – 170]. З цієї причини курдські райони Османської імперії, в тому числі і Мосульського вілайету, були найбільш відсталими. Це у свою чергу послугувало тому, що курди ненавиділи будь-яку владу, що встановлювалася ззовні та з певною долею неприязні відносилися до представників народів, які проживали на одній з ними території, адже вони сприймалися ними як чуже та вороже оточення. В першу чергу це стосувалося турок, арабів, вірмен та ассирійців [4. с. 76].

Другою за кількістю етнічною спільнотою Мосульського вілайету були араби. Проте точну їх кількість в регіоні визначити доволі важко не тільки в силу вказаної вище причини, але і в силу того, що британські та іракські статистичні данні значно завищували їх кількість, тому у різноманітній літературі, що присвячена даному періоду іракської історії, наведені мізерні та суперечливі данні про кількість арабів в Мосульській провінції. У своїй книзі «Ірак в роки англійського мандату» А. Ментешашвілі наводить данні іракського уряду, згідно яких на початку 20-х рр. минулого століття, арабське населення Мосульської провінції складало 166 941 осіб. З них в Мосульській ліві мешкало 119 500 осіб, а у самому місті Мосул 74 000 [2. с. 160].

Теж саме стосується і такої значної етнічної спільноти регіону як туркмени (туркомани) – народу тюрксько-огузького походження, що сформувався на території Північної Месопотамії в наслідок декількох хвиль еміграції тюркських племен огузів з Центральної Азії у Міжрїччя, здебільшого в період сельджукського завоювання в XI ст. [3. с. 49 – 50. 16].

Визначити кількість туркмен Міжрїччя на рубежу XIX – XX ст. доволі важко, але найбільш вірогідною, на думку дослідників, виглядає цифра 2, 25 % від населення країни [3. с. 51 – 52].

Туркмени були розселені компактними громадами по свого роду «туркменському поясу», який на півночі починався в окрузі (каді) Телафр з поселеннями Шабик та Рашидія, тягнувся до центру лів Ербіль, Хурмати, Туз, Дахук, включаючи поселення Байят, Кіфрі, Шахрїбан, Аль-Мансурія, Делі Аббас, Казанія та закінчувався в Менделі на півдні країни; цей коридор уявляв з себе своєрідний етнічний кордон між арабськими та курдськими районами країни. Культурним та економічним центром туркменів було місто Кіркук [3. с. 52].

Певного роду зміни в етнорелігійний склад населення регіону внесла Перша світова війна, наслідком якої став вплив до Мосульського вілайету ассирійців.

Ассирійці (айсори), самоназва яких «атуран» - народ, що розмовляв новосирійською мовою, яка відноситься до семітської групи, були далекими нащадками народу-творця стародавньої Ассирійської

імперії та арамеїв [17. с. 11 – 12]. Ассирійці сповідували християнство та належали здебільшого до Східних та Східно-католицьких церков. Починаючи ще з VII ст. до н. е., коли Ассирійська імперія була знищена коаліцією Вавилонського та Мідійського царств, ассирійці були змушені жити в умовах панування інших народів. Вони пережили Перську державу Ахеменідів, державу Александра Македонського та Селевкідів, Парфію, державу Сасанідів, Візантійську імперію та Арабський халіфат. Проте ассирійці так і не змогли відтворити власну державу та продовжували приносити користь своєю життєдіяльністю всім підкорювачам Близького Сходу, які приходили на зміну одне одному. За часів, коли Сирія та Мала Азія знаходилися під владою Константинополя, ассирійці піддавалися утискам, що послугувало прийняттям ними несторіанства та монофізитства, а, коли монгольські завойовники Месопотамії прийняли іслам, ассирійці перетворилися на найбільш гнану частину населення [4. с. 76]. Під владою османських султанів життя ассирійців стало більш важким, особливо після затвердження в якості державної ідеології пантюркізму, згідно якої боротьба з інородцями вважалася єдиним засобом спасіння Османської імперії від розвалу [3. с. 59].

Точна кількість ассирійців в цей період не відома, різні автори наводять цифри від 80 до 900 тис. осіб [2. с. 219. 17. с. 40 – 41].

Відомо, що до Першої світової війни ассирійці жили здебільшого у вілайетах Ван, Діярбакир, Бітліс та Карс, а також в перській провінції Азербайджан (здебільшого в районі Урмії), в Месопотамії кількість ассирійців була значно меншою, тим не менш, вони проживали там компактною громадою [2. с. 218. 17. с. 32].

Не дивлячись на те, що переважна більшість ассирійців сповідувало християнство, в силу несприятливих історичних умов, вони опинилися розділені за конфесійною ознакою. Більшість з них були прибічниками Ассирійської церкви Сходу, віроучення якої ґрунтувалося на несторіанстві, а на чолі стояв патріарх Мар-Шіmun (Святий Симон) [17. с. 20 – 21], що в той же самий час намагався брати на себе і роль світського очільника всього ассирійського народу [2. с. 219 – 220]. Серед ассирійців також були прибічниками Сиро-Яковитської церкви, що стояла на позиціях монофізитства [17. с. 21 – 22], а також Халдейської католицької та Сирійської католицької церков, що утворилися в наслідок відокремлення частини духовництва та парафії від двох перших і укладення унії з Римо-католицькою церквою [17. с. 29 – 30. 18. с. 158 – 159].

10 травня 1915 р. Мар-Шіmun підняв ассирійське повстання проти Османської імперії, але османським військам та курдським племінним формуванням вдалося завдати ассирійським повстанцям ряд поразок та витіснити їх на територію Персії в район Упмії, де вони з'єдналися з російськими військами. З них були сформовані три батальйони (два на чолі з російськими офіцерами та один під командуванням самого Мар-Шімуна), вони знаходилися в цьому районі до весни 1917 р. У зв'язку з подіями Лютневої революції в Росії, фронт став розпадатися, а російські війська залишати Персію. Після того як російські війська пішли, перський уряд почав вимагати від ассирійців скласти зброю. Ассирійці відмовилися підкоритися і тоді губернатор Тебризу, вирішив використати проти них урмійських курдів. Він почав підбивати авторитетного курдського шейха Ісмаїла-ага Сімко вбити патріарха Мар-Шімуна, що і було зроблено в березні 1918 р. Проте ассирійці не втратили бойовий дух та рішучість боротися до кінця проти османського панування. Деякий час їм вдалося самостійно втримувати фронт, але, не отримавши обіцяної допомоги від британських союзників, вони все ж залишили район Урмії та почали відходити на південь до Хамадану, де нарешті з'єдналися з британськими військами.

Після закінчення бойових дій, ассирійські лідери підняли питання про повернення у рідні місця, але британське командування, посилаючись на несприятливі політичні умови моменту, запропонувало їм тимчасово поселитися на території підконтрольній британським військам Месопотамії. В решті решт, вони були розміщені у таборі для біженців під містом Баакуба. Коли ж постало питання про статус Мосульського вілайету, а ассирійським біженцям так і не вдалося повернутися на батьківщину, британська мандатна влада запропонувала їм поселитися на території спірної провінції та сформувати спеціальні батальйони за для охорони території їх майбутньої автономії в регіоні, яку обіцяли британці [2. с. 224 – 229. 17. с. 84 – 106].

Після окупації території Мосульського вілайету, бажаючи заручитися підтримкою місцевого населення, беручи до уваги його широке незадоволення жорстоким османським ігом, британська окупаційна влада не скупилася на заяви про благі наміри. Командуючий британськими військами в регіоні – генерал Мод, заявив: «Наші армії займають ваші міста та землі не як завойовники та вороги, а як визволителі та ваші друзі... Така воля не тільки мого короля та народу, але і великих націй» [13. с. 12]. Особливо важливим завданням для себе британці вважали здобуття симпатій курдського населення краю, в першу чергу племінної знаті.

Користуючись сприятливою ситуацією та лояльністю британської окупаційної адміністрації, курдські племінні лідери Хамавенду та Сулеймані звернулися до британців з пропозицією утворити курдський тимчасовий уряд на чолі із шейхом Махмудом Барзанджі. У листопаді 1918 р. політичний офіцер, що очолював британську окупаційну адміністрацію в Сулейманії – майор Ноель, проголосив шейха Махмуда Барзанджі хукумдаром (правителем) Сулейманського району [13. с. 12, 13 – 14. 19].

Це був перший крок на шляху створення «Конфедерації племен Південного Курдистану», яка повинна була стати частиною реалізації плану по зміцненню британського впливу в регіоні, що базувався на принципі «розділяй та пануй». Він полягав у тому, що створення декількох курдських автономних районів повинно було посилити боротьбу за владу між представниками верхівки різних племен та тим самим сприяти підризу національно-визвольного руху в Курдистані [13. с. 15. 19].

Проте така політика доволі швидко дала протилежний ефект для британської окупаційної влади та призвела до декількох курдських антибританських повстань у 1919 р., найбільшим з яких і стало повстання

на чолі із шейхом Махмудом Барзанджі в Сулейманії [2. с. 192 – 193]. Повстання було придушене лише, коли британці обрушили на бунтівників всю свою військову міць, включаючи важку артилерію та авіацію [2. с. 194].

В той же час курдське питання разом з питанням про долю інших нетурецьких територій Османської імперії постало на Паризькій мирній конференції. Там було однозначно вирішено, що Курдистан повинен бути відокремлений від Османської імперії та взятий під опіку великих держав в рамках мандатної системи, створення якої обговорювалося на конференції. Але прийняття будь-якого остаточного рішення по цьому питанню було вирішено винести за рамки роботи конференції, так само як не було визначено на ній чітке поняття того, що таке Курдистан, якими є його межі та яка держава візьме його під свою опіку [20. с. 132 – 133].

Багато в чому, така невизначеність була зумовлена протиріччями між Великобританією та Францією у зв'язку із небажанням першої дотримуватися умов таємної угоди, укладеної під час війни. Справа в тім, що 9 – 16 травня 1916 р. міністр закордонних справ Великобританії Е. Грей та посол Франції П. Камбон здійснили обмін нотами, результатом якого стало досягнення згоди відносно розділу нетурецьких територій Османської імперії, згідно із проектом підготовленим дипломатами М. Сайксом та Ф. Жоржем-Піко від прізвищ яких ця угода і отримала свою назву – «Угода Сайкса-Піко» [21. с. 463].

Згідно умов цієї угоди, більша частина Мосульського вілайету в тому числі і місто Мосул повинна була увійти до французької зони політико-економічного впливу, т. з. «Зона А» [4. с. 84. 11. с. 298].

У квітні 1916 р. до угоди приєдналася Росія, а у листопаді – Італія.

Проте після Жовтневої революції, Росія вибула з рядів учасників угоди, а Франція та Італія на момент кінця війни опинилися у стані воєнного перенапруження, що дозволило Великобританії висунути Франції вимогу про перегляд угоди. Цьому сприяло і те, що сам Мосульський вілайет опинився під британською окупацією.

В решті решт, після довгої дискусії на міжурядовому рівні, питання про Мосульський вілайет було вирішене в рамках роботи конференції держав-переможниць, що проходила в італійському місті Сан-Ремо з 19 по 26 квітня 1920 р. [11. с. 299].

24 квітня була укладена франко-британська угода, згідно якої Франція поступалася Мосульським вілайетом в обмін на секвестровану долю «Німецького банку» в Турецькій нафтовій компанії, яка складала 25 % та передавалася французькому уряду чи юридичній особі, що його представляла. В той же час сторони домовилися про будівництво нафтопроводу з Межірччя до Середземного моря через територію Сирії, яка передавалася під французьке мандатне управління [7. с. 14].

На базі даної угоди учасниками конференції було прийняте рішення про передачу Мосульського вілайету під британське мандатне управління в рамках мандату на Месопотамію [11. с. 289, 299. 22. с. 203]. Саме ж рішення було включено в проект мирної угоди держав-переможниць з Османською імперією, затвердження, якого стало головним підсумком конференції, в решті решт, цей проект було покладено в основу мирної угоди підписаної в передмісті Парижу – Севрі 10 серпня 1920 р. [11. с. 299].

Статті 62 – 64 цієї угоди стосувалися безпосередньо Курдистану. Стаття 62 передбачала створення в межах Туреччини курдської автономії зі столицею у Діярбакирі. У той же час, стаття 64 взагалі допускала утворення на цих територіях незалежної курдської держави у випадку, якщо його керівництво звернеться за цим до Ради Ліги Націй [22. с. 203]. Проте Мосульський вілайет, як вже було зазначено, до складу цього утворення не включався. При цьому сама територія курдської автономії / держави поділялася на британську та французьку сфери впливу.

Таким чином, Великобританія протягом 1918 – 1920 рр. зробила все можливе для того, щоб зберегти економічно важливий, багатий нафтою регіон Південного Курдистану під своїм безпосереднім контролем і не допустити появи єдиної курдської держави, у створенні якого у Лондона не було настільки високого ступеню зацікавленості.

Але незабаром завоювання британської зброї та дипломатії опинилися під загрозою. Це було пов'язано з тим, що султанський (стамбульський) уряд, який підписав Севрську мирну угоду почав стрімко втрачати довіру народу та владу в Туреччині, чим все більше оволодівало Велике Національне Зібрання Туреччини (ВНЗТ), що було створено в Ангорі (Анкарі) зусиллями генерала Мустафи Кемалю та почало свою роботу 23 квітня 1920 р. Сам Мустафа Кемаль очолив заснований ВНЗТ уряд, який 7 червня 1920 р. оголосив недійсними всі попередні домовленості Османської імперії, в тому числі відкинуло і Севрський мир.

В той же час під керівництвом уряду ВНЗТ була створена нова турецька армія, завданням якої було визволення турецьких територій від усіх загарбників.

Протягом 1920 – 1921 рр. натхнена лозунгами Мустафи Кемалю та його прибічників, армія ВНЗТ одержала ряд блискучих перемог спочатку над військами дашнакської Республіки Вірменії, а потім і грецькою армією, при цьому кемалістам вдалося оволодіти всіма територіями Східної Анатолії, в тому числі і Північного Курдистану.

Поразки британських протеже – Вірменії та Греції у війні проти кемалістів та подальше зближення Кемалістської Туреччини з РСФРР, призвели до розчарування у Севрській мирній угоді Францію та Італію, які почали усвідомлювати необхідність переорієнтації зі Стамбулу на Анкару. Нежиттєздатність Севрської мирної угоди стала очевидною і для Великобританії.

Звісно, що ні Париж, ні Рим, ні Лондон не бажали поступатися своїми головними інтересами, які знайшли своє відображення в Севрській мирній угоді, але заради зближення з Анкарою вони були готові

пiти на певнi поступки, в першу чергу це стосувалося питання про «незалежний Курдистан», в якому у європейських держав особливої зацiкавленостi не було [20. с. 243].

25 сiчня 1921 р. в Парижi, на переговорах представникiв Антанти та держав, що приєдналися, було прийняте рiшення про проведення конференцiї за участю представникiв вiд ВНЗТ, на котрiй планувалося обговорити питання про перегляд положень мирної угоди з Туреччиною.

В рештi решт, ця конференцiя пройшла у Лондонi з 21 лютого по 14 березня, i хоча всупереч очiкуванню вона виявилася безрезультатною, тим не менш, її хiд продемонстрував, що Францiя та Италiя перестали виступати єдиним дипломатичним фронтом з Великобританiєю, особливо в питаннi про курдськi території. При цьому на цiй конференцiї представниками Анкари вперше була озвучена теза про те, що «курди не бажають нiчого бiльше, як жити з турками, як з братами» у складi єдиної держави [20. с. 244, 246, 248 – 249].

В рештi решт, Францiя завдала неочiкуваного та руйнiвного вдару по дипломатичнiй коалiцiї держав-переможниць, пiдписавши 20 жовтня 1921 р. сепаратну мирну угоду з Туреччиною, згiдно якiй Францiя та Туреччина виходили зi стану вiйни, перша визнавала уряд ВНЗТ, та встановлювалася турецько-сирiйськiй кордон, що розмежовував території розселення курдiв на заходi.

Вирiшальнi перемоги турецької армiї над греками в серпнi-вереснi 1922 р. взагалi не залишили шансiв Севрськiй системi на iснування [20. с. 251, 255].

Розробка положень нової мирної угоди стала метою конференцiї в швейцарськомu мiстi Лозанна, що відкрила свою роботу 20 листопада 1922 р.

На цiй конференцiї питання безпосередньо про самовизначення курдiв вже не ставилося, проте вiн став невидiмною частиною питання про приналежнiсть території Мосульського вiлайету, якiй Великобританiя рiшуче була налаштована зберегти за утвореною в 1921 р. державою Ирак, яка тимчасово знаходилася пiд її мандатним керуванням. В цьому її була готова активно пiдтримати Францiя, що бажала зберегти в силi домовленостi у Сан-Ремо. При цьому Лондон вирiшив зробити головну ставку не стiльки на «побоювання» за дотримання прав курдiв в Туреччинi, скiльки на iдею єдностi та свободи арабського народу Месопотамiї у складi держави Ирак, а також на нацiональне самовизначення ассирiйцiв.

Так, наприклад, пiсля того як голова турецької делегацiї Исмет-паша вiдкрито висунув претензiї на Мосульськiй вiлайет, пiдкресливши, що турки та курди бажать єдностi, а лорд Керзон, що очолював британську делегацiю вiдкинув їх, другий турецькiй делегат Нур-бей запропонував Керзонувi обмiняти Мосул на розрив Туреччини з бiльшовиками. Керзон визнав це заманливою пропозицiєю та винiс це питання на розгляд спiльної експертної комiсiї Форiн офiс, Мiнiстерства колонiй, командування сухопутних вiйськ та ВПС, але за умови, що Туреччинi будуть переданi «курдськi території» вiлайету за виключенням Ербiлю, Кiркука, рiвнини населеної арабами, Амадiї (для ассирiйцiв) та звiсно ж Мосулу [20. с. 256, 259]. Проте у Лондонi було вирiшено зайняти принципову позицiю в цьому питаннi, роблячи лише незначнi поступки вiдносно лiнii кордону.

Це призвело до того, що мiж британською та турецькою сторонами розгорнулася запекла полемiка. Так, голова турецької делегацiї постiйно наполягав на тому, що курди вiлайету бажать об'єднання з Туреччиною та на тому, що необхідно провести плебiсцит, якiй би остаточно винiс яснiсть в це питання. Лорд Керзон в свою чергу вiдкидав iдею про плебiсцит, заявляючи, що «араби та курди плебiсциту не просили, так чому Исмет-паша повинен просити про нього за них»? При цьому ще раз пiдкреслюючи, що Великобританiя як держава-мандатарiй обiцяла арабам нiколи не повертати їх пiд владу турок. Исмет-паша ж на це вiдповiдав, що Ирак все ще формально є частиною Османськiй iмперiї, адже мирна угода ще не пiдписана та Туреччина не визнає систему мандатiв, до того ж в самому Ираку мандатне управлiння було встановлено без згоди населення краiни.

Не було єдностi i вiдносно того, якiм є склад населення вiлайету. Голови делегацiй називали наступнi цифри:

Исмет-паша:

1. Курди – 263 830
2. Турки – 146 960
3. Араби – 43 210
4. Єзиди – 18 000
5. Немусульмани – 31 000

Лорд Керзон:

1. Курди – 455 000
2. Араби – 186 000
3. Турки – 66 000
4. Християни – 62 000
5. Євреї – 17 000

В рештi решт, питання про приналежнiсть Мосульського вiлайету так i не було вирiшене в рамках Лозаннськiй конференцiї, яка завершила свою роботу 24 червня 1923 р. [2. с. 155 – 156]. Для вирiшення даної проблеми в британо-турецькомu двосторонньомu форматi було вiдведено дев'ятимiсячний строк.

З 19 травня по 9 червня 1924 р. в Стамбулi пройшла конференцiя, присвячена Мосульськомu питанню, але, вона також не принесла результатiв, сторони залишилися на своїх позицiях та, в рештi решт, питання було передане до Лiги Нацiй [2. с. 158].

У той час поки розгорталися баталii на дипломатичномu фронтi, турки вирiшили вiдкрити i другий, недипломатичний фронт у боротьбi за нафтоносну провiнцiю.

Знаючи про складнощі у взаємовідносинах між курдським населенням краю та британською адміністрацією, турки розгорнули серед курдів активну антибританську пропаганду, намагаючись переконати їх в тому, що об'єднання з Туреччиною максимально відповідає їх інтересам.

Тоді ж каймакам Ревандузу, що з червня 1921 р. знаходився під контролем турецьких військ, став активно поширювати серед курдських племен чутки про прибуття великих турецьких сил, що відбудеться незабаром які визволять від британців Сулейманію, Кіркук та Ербіль.

Влітку 1922 р. в Ревандузі з'явився турецький офіцер Алі Шафік-бек, більше відомий як Йоз Демір (Залізне плече), який проголосив себе керівником «національного повстання» та заявив, що його метою є визволення Мосульського вілайету від британців. Потім він з невеликими силами зайняв Ранію і Хой та почав активно закликати курдів краю приєднатися до нього [3. с. 174 – 175. 13. с. 29].

На заклики Йоз Деміра відгукнулися шейх джаббарських курдів Сеїд Махмуд та прибічник шейха Махмуда Барзанджі Керім Фатіх-бек, що очолював плем'я Хамавенд. Повстання, яке вони підняли, почало швидко поширюватися по регіону та, в решті решт, призвело до евакуації британських гарнізонів з Сулейманії та Амадії [3. с. 174 – 175].

Намагаючись знайти вихід з ситуації, що склалася, британський верховний комісар в Іраку Персі Кокс, вирішив реалізувати план по створенню курдської «автономії» з центром у Сулейманії та повернути з індійського вигнання шейха Махмуда Барзанджі, щоб укласти з ним мирну угоду та запропонувати йому очолити «автономію».

Шейх Махмуд був повернений з Індії та після переговорів у Багдаді, в жовтні 1922 р., супроводжуваний британським політичним офіцером Ноелем, прибув до Сулейманії.

Прибуття шейха Махмуда було сприйняте жителями Сулейманії з великим натхненням, багато хто з курдської племінної верхівки, через своїх представників відразу передали побажання «увійти до складу курдської держави». Шейх Махмуд знов був проголошений хукумдаром Сулейманії, власне територією кази (округу) Сулейманія тимчасово і була обмежена курдська автономія.

З представників племінної знаті був утворений уряд Південного Курдистану на чолі із братом шейха Махмуда – Кадиром.

Уряд шейха Кадира проголосив курдську мову офіційною, були випущені власні грошові знаки, поштові марки, проведені інші заходи, в тому числі почався випуск офіційних урядових газет «Бангі Курдистан» (Поклик Курдистану), «Умеді істікляль» (Надія незалежності) та «Рожі Курдистан» (Сонце Курдистану).

Проголошення курдської автономії співпало з підписанням британо-іракської угоди в жовтні 1922 р., умови якої ставили Ірак в економічну та політичну залежність від Великобританії, що викликало широке незадоволення в країні. Ця угода викликала незадоволення і в Сулейманії, адже він, на думку прибічників шейха Махмуда, не давав жодних гарантій збереження автономного статусу Південного Курдистану. Стаття про «свободу совісті та рівноправ'я національностей» не задовольняла сулейманських автономістів.

В кінці 1922 р. сулейманський уряд направив своїх представників до Багдаду для переговорів відносно розширення повноважень влади автономії, проте британо-іракська сторона назвала висунуті вимоги надмірними та переговори зайшли у тупик. Таким само був підсумок і наступного раунду переговорів. Проте шейх Махмуд не мав ілюзій відносно британських обіцянок із самого початку, тому паралельно розпочав переговори з Йоз Деміром [13. с. 34 – 36]. Наприкінці січня 1923 р. Сулейманію відвідали посланці Йоз Деміра та була досягнута домовленість про взаємодії у боротьбі проти британських окупантів [3. с. 176].

Дізнавшись про змову шейха Махмуда з турками, британо-іракська влада поспішила позбавитися від бунтівного хукумдара. 24 лютого по багдадському радіо була передана урядова заява, в якій Махмуд Барзанджі був звинувачений в порушенні домовленостей з британо-іракською владою та в ультимативній формі пролунала вимога негайної явки шейха та його команди в Багдад для складання з себе повноважень. Але хукумдар Сулейманії відкинув цей ультиматум, чим фактично розпалив вогонь нового повстання. В решті решт, британо-іракській владі нічого не залишалось, як силовими мірами відновити контроль над Сулейманією та іншими невідконтрольними територіями Мосульського вілайету [3. с. 178].

З березня британські ВПС почали бомбардування Сулейманії та її околиць. Махмуд Барзанджі оголосив священну війну проти британських імперіалістів та залишив Сулейманію для переходу до партизанської війни. Проте намагання шейха Махмуда підняти та очолити загальнокурдське повстання скінчилися невдачею, адже інші авторитетні племінні лідери вбачали в ньому серйозного конкурента у боротьбі за владу та виступили на боці британців проти повстанців та їхніх турецьких союзників.

Наприкінці березня – початку квітня 1923 р. британо-іракські війська та лояльні їм курдські племінні формування розпочали широкий наступ на осередки повстання та оволоділи майже всіма невідконтрольними територіями. В цілому протистояння тривало до кінця 1925 р. та скінчилося поразкою повстанців [13. с. 37, 38, 43]. Сам шейх Махмуд розпустив залишки свого загону та втік до Персії [3. с. 181].

В придушенні повстань, спровокованих діями Йоз Деміра та шейха Махмуда Барзанджі, значна роль належала ассирійським підрозділам, сформованим в 1918 р. у таборі ассирійських біженців під Баакубой.

Ще з 1919 р. ассирійські збройні формування були розташовані вздовж північно-східного кордону Мосульського вілайету від Файш-Хабура до Ханакіна. Їх штаб-квартира знаходилася у Мосулі. Взимку ассирійські формування переходили на зимні квартири до великих міст, де бійці селилися з їхніми сім'ями.

Ассирійський перший полк, чотири батальйони та кулеметний взвод постійно використовувалися у військових операціях проти повсталих курдів [17. с. 116].

Як вже зазначалося вище, ассирійці вступали до створених британським командуванням збройних формувань, адже мали надію на допомогу Лондону в набутті батьківщини, будь то повернення у місця колишнього проживання, будь то поселення на території Іраку, в тому числі за можливості створення тут ассирійської автономії. Проте на жодну з конференцій, де вирішувалася доля колишніх територій Османської імперії та проживаючих на них народів, ассирійські делегати допущені не були, адже Лондон не бачив в цьому необхідності та кожного разу заявляв про те, що бере на себе захист ассирійських інтересів. Це призводило до того, що ассирійцям не залишалося нічого, окрім як покладатися лише на віру в чесне слово Великобританії та активно співпрацювати з британською мандатною адміністрацією та командуванням. Проте розміщення ассирійських формувань в Мосулі, Кіркукі, Ербілі та інших населених пунктів Мосульського вілайету разом з розселенням сімей бійців викликало підозру мусульманського населення краю, серед якого розповзалися чутки про те, що британська мандатна влада має намір заселити регіон ассирійцями-християнами. А участь ассирійських частин в придушенні курдських повстань і взагалі загострило взаємовідносини між ассирійськими християнами та мусульманами.

Так 5 серпня 1923 р. між ассирійцями Тіярі та жителями Мосулу (арабами та курдами) зав'язалася бійка на базарі. Суд, призначений британським командуванням, дійшов висновку, що бійка з обох боків була ненавмисною, тому покараний ніхто не був, але напруженість у взаємовідносинах ассирійців та мусульман зберігалася.

А 4 травня 1924 р. відбувся кривавий інцидент у місті Кіркук, що виник на базарі між місцевими торговцями-арабами та бійцями ассирійського батальйону, а потім перекинувся на вулиці міста. Британське командування було змушене послати до міста броньовані частини і лише тоді побоїще було припинено [17. с. 121 – 122].

Антагонізм, що виник між цими етноконфесійними спільнотами буде зберігатися ще довгий час та, в решті решт, зіграє свою роль в Мосульському конфлікті, а також стане однією з причин ассирійських погромів в 1933 р. влаштованих іракською владою та її курдськими спільниками.

6 серпня 1924 р. Мосульське питання було в односторонньому порядку передане Великобританією на розгляд Ліги Націй. Воно було включене до програми тринадцятої сесії Ради Ліги Націй, що відкрила свою роботу 20 вересня 1924 р.

Представлені позиції британської та турецької сторін практично не відрізнялися від тих, які були озвучені раніше. Після обговорення Рада Ліги Націй прийняла рішення про створення спеціальної комісії, яка повинна була вивчити ситуацію в районі іраксько-турецького розмежування [3. с. 180].

29 жовтня 1924 р. Рада Ліги Націй на позачерговій сесії в Брюсселі зі згоди обох сторін визначила тимчасову демаркаційну лінію, яка повинна була дотримуватися до винесення остаточного рішення [2. с. 158 – 159. 3. с. 180 – 181]. Спірна територія на південь від «Брюссельської лінії» складала приблизно 87, 9 тис. кв. км з населенням понад 800 тис. осіб.

До складу спеціальної комісії, про яку мова йшла вище, увійшли відомий географ та колишній прем'єр-міністр Угорщини граф Телекі, радник посольства Швеції в Румунії де Вірсен (голова комісії) та відставний офіцер бельгійської армії полковник Пауліс.

Комісія відвідала Лондон та Анкару, а потім в середині січня 1925 р. приїхала до Багдаду. Її супроводжували британо-іракські та турецькі експерти. 11 лютого вона прибула до Мосулу [2. с. 159].

Комісія працювала над поставленим завданням майже рік. Був вивчений етноконфесійний склад населення, його лінгвістичні особливості, вивчена соціально-економічна ситуація в регіоні та проведено опитування відносно включення провінції до складу Іраку чи Туреччини.

Весь цей час умови роботи були доволі непростими, адже британо-іракська влада різними способами перешкоджала негативно налаштованим по відношенню до них елементам висловлювати свою думку. При цьому під час опитувань населення відбувалися сутички між арабами та курдами, курдами та ассирійцями та представниками інших спільнот. Дуже часто між тими, хто виступав за включення Мосульського вілайету до складу Іраку та тими, хто підтримував включення до складу Туреччини, відбувалися рукопашні схватки [2. с. 159, 161].

На початку вересня 1925 р. комісія представила свій звіт Раді Ліги Націй. У звіті було відмічено, що обидві сторони надавали необ'єктивні статистичні данні про етноконфесійний склад населення вілайету, його лінгвістичні особливості та кількість, а також були надані невірні карти його розселення. Невірними були і дані про етногенез та історію народів, що проживають в регіоні, що у свою чергу, пов'язано з дозвіллям сторін, що сперечаються в трактуванні етнічних, расових та лінгвістичних особливостей турок та туркменів, курдів та арабів і т. ін.

За для розширення конфлікту, комісія була змушена наново вивчити ситуацію в кожній ліві Мосульського вілайету [3. с. 181].

В решті решт, комісія дійшла висновку про те, що найбільш прийнятним рішенням проблеми було б створення на території Мосульського вілайету незалежної курдської держави, зважаючи на те, що курди складали 5/8, а беручи в розрахунок єзидів – 7/10 від загальної кількості жителів провінції. Але, цей варіант, на думку авторів звіту, був нездійсненним внаслідок політичної незрілості та архаїчності соціальної організації курдського етносу. Враховуючи той факт, що більшість населення провінції висловилося за включення до складу Іраку, а також беручи до уваги особливості соціально-економічного характеру, комісія рекомендувала включити спірну територію на південь від «Брюссельської лінії» до складу Іраку.

При цьому було зазначено про необхідність збереження британського мандатного управління на строк до 25 років та розвитку самоврядування в Мосульській провінції [3. с. 182 – 183].

Винесення остаточного рішення по Мосульському питанню, з урахуванням рекомендацій комісії повинно було відбутися на 34 сесії Ради Ліги Націй, яка відкрила роботу у вересні 1925 р.

Проте турецький представник Рушді-бей заявив, що Рада не правомочна відати Мосул Іраку на тій умові, що мандат буде продовжено на 25 років, оскільки Туреччина не визнала умов Севрської мирної угоди відносно мандатної системи.

Рада Ліги Націй, поставлена в скрутне становище виступом турецького представника, була змушена звернутися за роз'ясненням до Постійної палати міжнародного правосуддя в місті Гаага відносно правомочності рішення Ради по Мосульському питанню [23].

В той час поки Гаагський суд розглядав звернення Ради Ліги Націй, на «Брюссельській лінії» відбувся ряд інцидентів, які в кінцевому підсумку справлять вагомий вплив на думку світової спільноти відносно турецько-британської суперечки.

Справа в тім, що після того, як турки звинуватили британські ВПС в порушенні «Брюссельської лінії», британська сторона висунула їм зустрічне звинувачення в геноциді ассирійців, що здійснюється на іншому її боці. Для розгляду цієї проблеми була створена спеціальна комісія на чолі з естонським генералом Лайдонером. Через перешкоди, що чинилися з боку турок, вона не змогла потрапити на північ від «Брюссельської лінії», але змогла провести опитування ассирійських біженців з турецької сторони, які підтвердили факт геноциду. Звіт комісії був представлений Раді Ліги Націй 10 грудня 1925 р., розгляд якого мав вирішальне значення для винесення остаточного рішення по Мосульському питанню [2. с. 162]. Проте як запевняє дослідник зовнішньої політики першого лейбористського уряду Великобританії А. Судейкін, ці інциденти були справою рук британських агентів, що озброїли місцеве населення та спровокували його збройні виступи [24. с. 112].

При цьому 21 листопада 1925 р. Постійна палата міжнародного правосуддя постановила, що рішення Ради Ліги Націй по Мосульському питанню є обов'язковим для обох боків, і воно повинно передбачати остаточне встановлення кордону між Іраком та Туреччиною. Також рішення повинно бути прийнятим одноголосно, а голос однієї з зацікавлених сторін, що йде у супереч з думкою інших враховуватися не повинен [23].

Туреччина заявила, що Гаагський суд не правомочний виносити рішення відносно політичного, а не юридичного питання та висунула вимогу не приймати його висновок при прийнятті рішення.

Тим не менш, 16 грудня 1925 р. Рада Ліги Націй постановила, що турецько-іракським кордоном повинна стати «Брюссельська лінія». При цьому Рада наполягала на безпосередній угоді між Великобританією та Туреччиною по економічних питаннях [2. с. 163].

В кінцевому висновку, як вже зазначалося раніше, конфлікт було улагоджено внаслідок укладення британо-іраксько-турецької трьохсторонньої угоди в Анкарі 5 червня 1926 р., згідно якої Туреччина остаточно відмовлялася від домагань на Мосульський вілайет, визнавши «Брюссельську лінію» кордоном з Іраком. В обмін на свою відмову від територіальних претензій, Туреччина повинна була отримувати 10 % прибутків Іраку від мосульської нафти протягом 20 років.

З усього вищезазначеного можна зробити висновок про те, що курдський та ассирійський фактори грали вирішальну роль у Мосульському політико-дипломатичному конфлікті та були ефективним, але жакхливим чином використані сторонами, що сперечалися за території, які мали стратегічно важливе в економічному плані значення.

Безумовне і те, що напруженість у відносинах між різними етноконфесійними спільнотами, що виникла в роки Мосульського конфлікту відіграла свою роль і в наступних подіях трагічної історії Іраку.

Джерела та література:

1. Данциг Б. М. Мосульский вопрос / Б. М. Данциг // Советская историческая энциклопедия. – Т. 9. – М. : Советская энциклопедия, 1966. – 999 с.
2. Ментешашвили А. М. Ирак в годы английского мандата / А. М. Ментешашвили. – М. : Наука, 1969. – 289 с.
3. Тихонова Е. В. Этноконфессиональные общины Ирака в годы британского мандата / Е. В. Тихонова. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 240 с.
4. Макаров Р. В. Створення королівства Ірак – наслідок часткової невдачі експансіоністських планів Великобританії (з досвіду практичного сходовознавства зовнішньополітичного відомства України) / Р. В. Макаров // Учёные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Исторические науки». – 2011. – Т. 24 (63). – № 1, спецвып. «История Украины». – С. 72-89.
5. Ерусалимский А. С. Внешняя политика и дипломатия германского империализма в конце XIX века / А. С. Ерусалимский. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1951. – 606 с.
6. Фурсенко А. А. Нефтяные войны (конец XIX – начало XX в.) / А. А. Фурсенко. – Л. : Наука, 1985. – 207 с.
7. Герасимов О. Иракская нефть / О. Герасимов. – М. : Наука, 1969. – 186 с.
8. Котлов Л. Н. Национально-освободительное восстание 1920 года в Ираке / Л. Н. Котлов. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1958. – 208 с.

9. Корсун Н. Г. Греко-турецкая война 1919-1922 гг. / Н. Г. Корсун. – М. : Воениздат НКО СССР, 1940. – 56 с.
10. Поцхверия Б. М. Турция между двумя Мировыми войнами : очерки внешней политики / Б. М. Поцхверия. – М. : Наука, 1992. – 253 с.
11. Турция : рождение национального государства. 1918-1923 : по документам РГАСПИ / сост. Н. Б. Шувалова; Федер. архив. служба России, Рос. гос. архив соц.-полит. истории, Ин-т стран Азии и Африки при МГУ им. М. В. Ломоносова, Ин-т науч. информации по обществ. наукам РАН. – М. : Гуманитарий, 2007. – 352 с.
12. Данциг Б. М. Ирак : Краткий географический очерк / Б. М. Данциг. – М. : Гос. изд-во географ. л-ры, 1955. – 134 с.
13. Мгои Ш. Х. Курдский национальный вопрос в Ираке в новейшее время / Ш. Х. Мгои. – М. : Наука, 1991. – 324 с.
14. Прозоров С. М. Ислам как идеологическая система / С. М. Прозоров. – М. : Восточная литература РАН, 2004. – 471 с.
15. Степанова Н. В. Проблема курдов в Ираке / Н. В. Степанова // Этнос и конфессии на Востоке : конфликты и взаимодействие / под ред. А. В. Торкунова. – М. : Моск. гос. ин-т междунар. отношений МИД РФ, 2005. – С. 168-219.
16. Turkmens of Persia : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.iranicaonline.org/articles/turkmens-language> – 09.09.2011.
17. Матвеев К. П. Ассирийцы и ассирийская проблема в новое и новейшее время / К. П. Матвеев. – М. : Наука, 1979. – 203 с.
18. Робертсон Р. Восточные христианские церкви : церковно-исторический справочник / Р. Робертсон. – СПб. : Высш. религиозно-философ. шк., 1999. – 191 с.
19. Arıkanlı Z. British Legacy and Evolution of Kurdish Nationalism in Iraq (1918-1926) : What Significance the “Mosul Question”? : [Электронный ресурс] / Z. Arıkanlı. – Режим доступа : <http://www.caei.com.ar/es/programas/medioorientel/16.pdf>.
20. Лазарев М. С. Империализм и курдский вопрос (1917-1923) / М. С. Лазарев. – М. : Наука, 1989. – 325 с.
21. Лазарев М. С. Сайкс-Пико договор 1916 / М. С. Лазарев // Советская историческая энциклопедия. – М. : Советская энциклопедия, 1969. – Т. 12. – 971 с.
22. Степанова Н. В. Межконфессиональный и межэтнический конфликт в Ираке / Н. В. Степанова // Конфликты на Востоке : Этнические и конфессиональные / под ред. А. Д. Воскресенского. – М. : Аспект Пресс, 2008. – С. 126-256.
23. Article 3, Paragraph 2, of the Treaty of Lausanne (Frontier between Turkey and Iraq) : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.worldcourts.com/pcij/eng/decisions/1925.11.21_lausanne.htm – 25. 09. 2011.
24. Судейкин А. Г. Колониальная политика лейбористской партии Англии между двумя мировыми войнами / А. Г. Судейкин. – М. : Наука, 1976. – 268 с.

Сенин А.П.

УДК 94(477.75).«1880/1890»:625.1/5

«ПРОЕКТНАЯ ВОЙНА» В КРЫМУ В 80-Е ГГ. XIX В.

ВВЕДЕНИЕ.

Исследование исторической эволюции транспортной сети юга современной Украины невозможно представить без системного изучения вопроса железнодорожного строительства в Крыму во второй половине XIX – начале XX вв. Решение столь масштабной задачи целесообразно разделить на структурные элементы, опираясь на хронологический и территориальный принципы. Вопрос о проведении железных дорог к портам Севастополя и Феодосии в дореволюционный период вызвал значительный резонанс в различных кругах местного населения. Освещением его перипетий занимались не только органы центральной и местной власти, но также периодическая печать, общественные организации и частные лица.

В данной работе представлен анализ основных фактов железнодорожного проектирования, связанного с вопросом о перенесении торгового порта из Севастополя в 1880–1890 гг. При сравнительном рассмотрении знаковых транспортных проектов четко проявляются обширные причинно-следственные связи между всеми аспектами повседневной жизни населения Крыма в эпоху российского владычества. Таким образом, представленная статья является логическим составным звеном в системном исследовании одного из элементов грандиозного полотна структур исторической повседневности.

Практическое отсутствие современных комплексных работ, посвященных исследованию данного вопроса, не препятствует изучению обширного комплекса исторических источников: решений центральных и местных органов власти, технической и производственной документации, свидетельств очевидцев и участников описываемых событий. Основной акцент в предложенной работе сделан на введение в научный оборот ряда новых неопубликованных документов, а также на популяризацию и научную актуализацию изданных в дореволюционный период материалов.

Основной целью представленной работы является рассмотрение всех аспектов железнодорожного проектирования в Севастополе и Феодосии на протяжении 1880–1890 гг. В рамках заявленной цели поставлены следующие задачи: